

EKİTAP

DİJİTAL ÇAĞDA DİL, DİN, DÜŞÜNCE VE AHLÂKIN EVRİMİ

(HADİS)

Editör:
Hamide ULUPINAR

ilâhiyât

ilâhiyât 1659

© MAKGRUP MEDYA PRO. REK. YAY. A.Ş.

Dijital Çağda Dil, Din, Düşünce ve Ahlâkın Evrimi
(Hadis)

Editör: Hamide ULUPINAR

ISBN 978-625-8731-07-1

1. Baskı: Kasım 2025

Sertifika No: 44396

Mizanpaj ve Uygulama: Tavoos

Kapak: Tavoos

Baskı: Sonçağ Mat. - Matbaa Sertifika No: 47865

ilâhiyât

Fora İş Merkezi, 1354. Cadde No: 138/5, 06378

Ostim/Ankara

Tel: (0312) 439 01 69

www.ilahiyatyayin.com

editor@ilahiyatyayin.com

satis@ilahiyatyayin.com

www.instagram.com/ilahiyatyayin

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	7
KUR'AN-SÜNNET İLİŞKİSİ AÇISINDAN HZ. PEYGAMBER'İN BAZI DAVRANIŞLARI SONRASINDA VAHİYLE UYARILMASI	9
Sabri ÇAP	
DİJİTAL PROGRAMLARIN ORYANTALİSTİK ÇALIŞMALARA VE HADİS ARAŞTIRMALARINA KATKILARI VE İÇİNDE BARINDIRDIĞI TEHLİKELER.....	49
İbrahim KUTLUAY	
GELENEKSEL VE MODERN DÖNEMDE HADİS YORUMLARININ TEORİK TEMELLERİ	83
Zişan TÜRCAN	
DİJİTAL ORTAMDA HADİS NAKLİNİN GELECEĞİ: KAYNAK GÜVENİLİRLİĞİ VE YORUM METOTLARI	101
Abdullah ÇELİK	
HADİS USÛLÜNDE YAPAY ZEKÂNIN KLASİĞİNİ KURGULAMAK MÜMKÜN MÜ?	129
Mustafa YÜCEER	

HADİS USÛLÜNDE YAPAY ZEKÂNIN KLASİĞİNİ KURGULAMAK MÜMKÜN MÜ?

Mustafa YÜCEER*

Giriş

Bilginin mahiyeti, kaynağı ve doğruluğu etrafında şekillenen epistemoloji ve hadis disiplini arasındaki ilişki, hadislerin Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrirlerin rivayet ve dirayet yoluyla tespit edilmesi ve değerlendirilmesi etrafında düşünülmüştür. Bu açıdan hadis ilminin epistemolojik yapısı; bilginin kaynağı, aktarımı, doğruluğu ve güvenilirliği ekseninde incelenmiştir. Kaynağı bakımından Hz. Peygamber'in beyan ve eylemleri vahiy merkezli gelişim gösterirken bahse konu bilgiler sahâbeden tâbiûn ve tebeu't-tâbiîn aracılığı ile rivayet edilmiş ve sözlü aktarımın yanında yazılı belgelerle de günümüze taşınmıştır. Bu noktada geliştirilen isnâd sistemi özgün bir yöntem haline gelmiş diğer bilgi disiplinlerinden farklı olarak hadis ilmi metinden önce râviler üzerinden doğrulan-

* Doç, Dr., Selçuk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Hadis Anabilim Dalı, mustafayuceer@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1769-1739

maya öncelik vermiştir. Bilginin kaynağı ile aktaranı arasında gelişen isnadın doğruluk ölçütlerini râvilerin güvenilirliği (adalet, zabt, -hafıza/ahlak-) üzerinden senet tenkidi belirlerken rivayetin Kur'an başta olmak üzere sahih sünnet, akıl ve tarihî gerçeklerle uyumu ise metin tenkidini dolayısıyla epistemolojik olarak sahih, hasen, zayıf ve mevzu gibi "bilginin sıhhat derecelerini" meydana getirmiştir. Aynı şekilde doğru kabul edilen bilginin kesinliği ve zannîliği de bilgi türleri etrafında tartışılmış; zarûrî ilim ifade etmek üzere mütevâtir hadis tanımlanması yapılmıştır. Zannî bilginin âhâd haberi meydana getirdiği gerçeği kabul edilmekle birlikte amelî bağlayıcılığı tartışılmıştır. Hadis ilminin erken dönemden itibaren şekillenen bu metodolojisinde dilsel yorum, siyak-sibak (bağlam) siyasi ve kültürel zemin gibi faktörler de dikkate alınmış mutlak nakil (rivayet) düşüncesinden öte akıl, kıyas, yorum gibi dirayet fikri de epistemolojinin odağında yer almıştır. Dolayısıyla hadis epistemolojisinin odağında "eleştirel rasyonalite" ve "kolektif hafıza" unsurları ön planda olup görgül doğrulama (empiricism) yerine şifahî nakil (tahammül-edâ) merkezdedir. Bunun tabii sonucu da bireysel deneyden öte toplumsal güven ile kabule açık bilginin dolaşımı ve kitlelerce benimsenme sınırlarına (galib-i zan) ulaşmasıdır.

Kavramsal Çerçeve

Öte yandan klasik kavramına dair yaklaşımlar farklı düşünce geleneklerinde çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Gadamer, *klasik zamanı aşan ve her çağda yeniden anlam kazanan eser* olarak tanımlar. Ancak bu yaklaşıma, evrensellik vurgusunun bağlamsal farklılıklarını ihmal ettiği eleştirisi yapılır. Tarihselciler ise bir eserin ancak *kendi üretildiği tarihsel bağlam içinde anlaşılabilirliğini* savunur. Buna karşın bahse konu tutum, *klasik*ğin bugüne hitap edebilme gücünü küçümseyerek zamansızlık

boyutunu zayıflatır. Postmodernistler klasiği *bağlama ve iktidar ilişkilerine göre değişen, çoğul bir olgu* olarak görürler. Ne var ki bu yaklaşımda evrensel değerlerin tamamen reddedilmesi ortak anlam zeminini kaybettirebilir.¹ Bütün bu görüşlerin yanında İslami usul anlayışına göre klasik eser, sadece eski olmasıyla değil, sahip olduğu metodolojik sağlamlık, ümmetin kabulü ve ilim dünyasında kazandığı otorite ile tanımlanır. Bu anlayışta metodolojik sağlamlık, *rivayetleri ayırt etme ve sınıflandırmada ölçüler koymalarıyla* kendini gösterir. Ümmetin kabulü, bu eserlerin *hem doğuda hem batıda asırlar boyunca baş ucu kitap olmaları ve nesilden nesile bir kabulü barındırmalarıyla* somutlaşır. Otorite kazanmaları ise *sonraki bütün hadis çalışmalarının bu temel eserler üzerine inşa edilmesiyle* ortaya çıkar. Dolayısıyla İslami gelenekte klasik, yalnızca tarihsel bir metin değil; *ilim geleceğini şekillendiren, güvenilirliği ispatlanmış ve kuşaklar arası süreklilik kazandıran bir ilmi otorite* anlamına gelir. İbnü's-Salâh'ın usule dair eseri *Marife*, kazandığı şöhretini belki de üzerine yapılmış onlarca şerh, haşiye, ihtisar, elfiye gibi çalışmalara borçludur. Bütün bu süreçlerin odağında tabii olarak insan faktörü başat unsurdur.²

Uzun yıllar insanın birinci derecede belirleyicisi olduğu bilginin seyri, 1950'lerden itibaren bilgisayarlar aracılığı ile yeni bir evreye geçmiştir. Özellikle matematiksel mantıkla çalışan sistemler etrafında gelişen teknolojik yenilikler, sosyal bilimlerle nispeten daha az temas kurmuş ancak 1980'lerden itibaren uzman sistemlerin etrafında hukuk, psikoloji, sosyoloji ve teoloji

¹ Konuya dair Gadamer başta olmak üzere tarihselci yaklaşımlar ve eleştirileri için bk. M. Nurullah Turan, “‘Klasığın Geri Dönüşü’ Sorunu”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2022), 390-407; R. Alan How, “Hermeneutics and the ‘Classic’ Problem in the Human Sciences”, *History of the Human Sciences* 24/3 (2011), 47-63.

² Ömer Özpinar, “Hadis İlminde Klasik Yaklaşımlar”, *İslami İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023), 91.

alanında açılımlar baş göstermiştir. Özellikle son on beş yılda büyük veri, (big data) makine öğrenmesi (machine learning ve derin öğrenme (deep learning) gibi gelişmeler teknolojinin her sahasında olduğu gibi toplumsal hayatın yanında dini bilginin birçok alanına doğrudan nüfuz etmiştir.

Amaç

Yapay zekânın baş döndürücü gelişimi ile birlikte özellikle düşünce ve davranış kalıplarının veriler üzerinden analizi ile sosyal bilimlerde yeni metotların önü açılmış ancak bu gelişmelerle birlikte etik tartışmalarını da gündeme getirilmiştir. Özellikle insan-makine etkileşimi, sanal topluluklar, dijital din pratikleri gibi araştırma alanları, dijital antropolojinin sorunları arasına girerken insanı diğer varlıklardan ayıran akıl ve muhâkeme gibi unsurlar sorgulanmaya başlamıştır.

Sosyal bilimlerin diğer alanlarında yaşanan gelişmelere paralel olarak ilahiyat sahası da ortaya çıkan yeniliklerden nasibini almış yapay zekânın devasa bilgi üretme kabiliyeti ile yüzleşmek zorunda kalınmıştır. Yapay zekânın ibadet veya muâmelât konuları etrafında başardığı bir takım çıkarsamaların sorumluluğu tartışılırken Kur'an ayetlerinin doğal dil işleme (NLP) araçlarıyla kullanımı, hadislerin hem sened hem metin tenkidine konu edilmesi gibi konular, öne çıkan unsurlar arasında yer almaktadır. Diğer disiplinlerde olduğu kadar özellikle hadis ilimleri etrafında hem ontolojik hem de epistemolojik sorgulamalar ve veri madenciliği hızla ilerlemektedir.³ Bu du-

³ Son yıllarda hadis çalışmalarında dijital araçların kullanımı dikkate değer bir ivme kazanmıştır. Klasik hadis külliyyatının bilgisayar ortamına aktarılması, araştırmacılara hem zamandan hem de emekten tasarruf sağlamakta; ayrıca metin karşılaştırması, varyant tespiti ve sened analizini daha sistematik biçimde gerçekleştirme imkânı sunmaktadır. Bu alanda öne çıkan programlardan biri Mavsû'atü'l-Hadîsi'sh-Şerîf olup, farklı hadis kaynaklarını dijital olarak bir araya getiren ve sened-metin araması yapmaya imkân tanıyan kapsamlı bir verita-

rum ilahiyat genelinde daha geniş veri analizine imkan sağlaması açısından bir fırsat görülürken metinlerin -bağlam başta olmak üzere- pek çok açıdan olması gerekenin dışında yorumlanma riskini barındırmaktadır.

Aynı şekilde her geçen gün ilerleme kaydeden daha derin düşünme, yapay sinir ağları ile elde edilen veri setleri, milyonları bulan veri madenciliğinin çok kısa süre içinde analiz edilmesi gibi gelişmeler, yapay zekânın insan gibi düşünme ve üretebilme kapasitesine ulaşma ihtimalini sorgulatır olmuştur. Bunun sonucunda insanın yeryüzünün halifesi olmasından başlayan ve yaratılış öğretilerini yeniden yorumlanmaya kadar uzanan pek çok sorgulama ve ihtiyaç belirginleşmektedir.

Her şeyden öte, ruhu olan insanın kendi eliyle geliştirdiği bir programa tahakkümü veya bir programın insanın ruhunun ötesine geçebileceği ihtimali, önemli bir inceleme konusu olmakla birlikte bu çalışmanın temelinde yatan temel soru, yapay zekânın başarısının hadis ilmindeki yansımasıdır. Hadis ilminin epistemolojik unsurlarının odağında yer alan insanın devre dışı bırakılması esasına dayalı bir yapay zekâ ile elde

banıdır. Elfiye, daha çok Arap dünyasında kullanılan, kullanıcı dostu arayüzü ve kaynak filtreleme özellikleriyle öne çıkar. Şâmile ve Şâmile Zehebiyye programları, hem hadis hem de İslâmî ilimlerin diğer alanlarına dair binlerce eseri barındıran çevrimdışı dijital kütüphanelerdir; özellikle araştırmacılara metin arama ve hızlı referans bulma kolaylığı sunar. Türkiye’de geliştirilen Kuramer Pro, hadislerin yanı sıra klasik metinlerde geçen rivayetleri disiplinler arası bağlamda tarayabilen modern bir platformdur. Cevâmiu’l-Kelîm ve Câmiu’l-Hâdimu’l-Haremeyn ise rivayetlerin sened ve metin yönünden karşılaştırılmasına, hadislerin sıhhat derecelerinin incelenmesine imkân tanıyan özgün yazılımlardır. Bu programlara ek olarak, hadis rivayetlerine çevrimiçi erişim sağlayan bazı platformlar da araştırmacılar için değerli birer başvuru kaynağı hâline gelmiştir. sunnah.com, hadisleri çevirileriyle birlikte sunarak Batı akademiyasında sıklıkla referans verilen bir kaynak konumundadır. Türkçe literatürdeki hadisveritabanı ise kullanıcıya Arapça ve Türkçe arama seçenekleri sunarak hızlı veri erişimini mümkün kılmaktadır. Böylece dijitalleşme, hadis araştırmalarında hem metinlerin doğrulanması hem de veriye dayalı analizlerin güçlendirilmesi açısından yeni bir dönemin kapılarını aralamıştır.

edilebilecek bir usulün ne'liği sorunu problematik olarak belirlenmiştir. Ayrıca henüz kapalı devre model sistemiyle çalışmayan ve kullanıcı verileriyle sürekli güncellenen/sübjektifleşen yapay zekâ uygulamalarının hadis usulü hakkında ne kadar klasik olabileceğini sorgulama sebebi olarak düşünülmektedir.

Literatür

Son dönemlerde hadis ilmi ve yapay zekâ etrafına yapılan çalışmaların sayısı hızla artarken özellikle sonuç odaklı araştırmalar dikkat çekmektedir. Chatgpt ve Gemini gibi popüler yapay zekâ uygulamaları etrafında kurgulanan iki makale, hadis usulü açısından ilgili sorulara yanıt arama çabasını içermektedir.

Araştırmamıza konu olan ilk makale “Yapay Zekâ ve Hadis” başlığı ile Furkan Çakır tarafından kaleme alınmış ve ChatGPT 3.5 özelinde hadis ilmine yönelik soruların analizini içermektedir. Bu çalışmada yapay zekânın özellikle ChatGPT-3 dil modelinin akademik hadis araştırmalarına ne tür katkılar sunabileceği incelenmektedir. Yapay zekâ teknolojileri, günümüzde insan hayatının her alanına nüfuz ettiği gerçeğinden hareketle verilerin analiz edilmesi, tasnif edilmesi, ilişkilendirilmesi ve yorumlanması gibi süreçlerde yüksek bir başarı gösterdiği öne sürülmektedir. Araştırma kapsamında yapay zekânın akademik hadis çalışmalarında planlama, kaynak tespiti, veri toplama, yöntem belirleme ve içerik analizinde yardımcı bir araç olarak kullanılabileceği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, elde edilen bilgileri derinlemesine tahlil ve tenkit etme kapasitesi henüz sınırlıdır. Özellikle kavramsal derinliğe inememesi, ıstılahları göz ardı etmesi ve tekrar eden ifadeler kullanması bu sınırın göstergesidir. Ancak doğru verilerle eğitilmesi durumunda yapay zekânın sosyal bilimler ve hadis araştırmalarına büyük katkı sağlayabileceği,

bu alandaki çalışmaların ise belirli aralıklarla güncellenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴

Diğer araştırma ise Mehmet Ayhan ve Zülal Kılıç tarafından “Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: ChatGPT ve Gemini Örneği” başlığı ile yayımlanmış olup hadis tarihi alanında belirledikleri sekiz soru bahse konu yapay zekâ modellerinin verdiği cevaplar ve karşılaştırmalı analizler etrafında şekillenmiştir. Araştırmada ChatGPT’nin daha akademik ve hadis ilminin klasik bilgi anlayışına daha uygun veriler sunduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵

Mehmet Apaydın tarafından İngilizce neşredilen makalede ChatGPT 4 modeli etrafında hadis rivayeti, isnad, cerh-ta’dil ve hadis uydurma gib konular ele alınmış, yapay zekâ modellerinin doğuracağı fırsatlar ve riskler örnekler özelinde değerlendirilmiştir.⁶ İlgili çalışmada yapay zekânın belirli kriterlere dayalı metin karşılaştırmaları başta olmak üzere kişi, kavram veya mekan tespiti yapabileceği, hadisleri türlerine göre sınıflandırabileceği gibi sonuçlara ulaşılırken rivayetin bağlamı, isnad özellikleri, farklı isnadlarla mukayese, râviler arasındaki ilişkiler ve isnad şeması oluşturma noktasında önemli sonuçlar doğuracağı belirtilmiştir. Yanı sıra yapay zekâ modellerinin etkili bir şekilde çalışmasının büyük veri setleri üzerinden olması gerektiği gerçeğine dikkat çeken araştırmada, hadis uydurma konusundaki risklere de değinilmiştir.⁷

⁴ Furkan Çakır, “Yapay Zekâ ve Hadis”, *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Eylül 2023), 109-131.

⁵ Mehmet Ayhan - Zülal Kılıç, “Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: Chatgpt ve Gemini Örneği”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 137-159.

⁶ Mehmet Apaydın, “The Feasibility of Using Artificial Intelligence in HadithResearch”, *Journal of Sharia and Islamic Studies*, 40/140 (2025), 9-64.

⁷ Apaydın, “The Feasibility of Using Artificial Intelligence in HadithResearch”, 57-60.

Yakın dönemde neşredilen son çalışma, ilgili literatürün İbrahim Sağlam tarafından değerlendirilmesine yöneliktir. Araştırma, hadis tahrîc ve tenkidinde yapay zekâ kullanımının imkânlarını değerlendirme üzerine kuruludur. Bu kapsamda 2007-2024 yılları arasında İngilizce yayımlanmış on altı akademik çalışma incelenmiştir. Tümevarım yöntemiyle yürütülen araştırmada, yapay zekânın hadislerin işlenmesi, sınıflandırılması ve sened-metin analizindeki rolü değerlendirilmiştir. İnceleme sonucunda, râvi zincirlerinin görselleştirilmesi, müphem râvilerin tahmini ve hadislerin konu temelli sınıflandırılması gibi alanlarda önemli gelişmeler kaydedildiği; buna karşın sened ve metin tenkidi çalışmalarının henüz başlangıç aşamasında olduğu belirlenmiştir. Araştırma neticesinde, hadis tahrîc ve tenkidinde yapay zekâ kullanımına ilişkin dört temel sorun ve bunlara yönelik üç çözüm önerisi tespit edilmiştir.⁸

Konunun uluslararası düzeyde ele alındığı çalışmalarda son dönemde ilerleme kaydedildiği görülürken yapay zekâ modellerinin kıyaslanması bir yana derin öğrenme süreçlerine ilginin arttığı da görülmektedir.

Problematicler ve Sınırlılıklar

Her ilmi çalışmanın tezini ortaya koyması adına geliştirdiği temel problematicler olduğu gibi bu çalışma etrafında da doğrudan veya dolaylı olarak nitelikli bulgulara ulaşmayı sağlayacak bazı soru ve sorunlar şu şeklide ön plana çıkmaktadır:

1. Başlangıç noktasını vahyin oluşturduğu hadisler, insana ait bilgi, birikim, duygu, düşünce, kültür, örf gibi etki unsurlarının müdahalesi ile şekillenmiştir. Bu noktada yapay zekânın insan gibi hareket edebileceğini düşünmek ne gibi sorunlara yol açacaktır?

⁸ İbrahim Sağlam, "Hadis Tahrîci ve Tenkidinde Yapay Zekâ Destekli Çalışmalara Yönelik Literatür Taraması", *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2025), 115-137.

2. Hadis ilminde genel kabul, rivayetin bizatihi kendisinden önce râvinin güvenilirliğidir. Râvi ne kadar güvenilir ise rivayet de o oranda sağlam kabul edilir. Bu durum tahammül ve eda sürecinin özgün değerini ortaya koyar ve isnad sistemi eksenli bilgi akışını önceler. Halbuki yapay zekâ modellerinin “tahammül ve eda” süreçleri nasıl belirlenmekte ve bir sonraki modellerin güncellenmesi ile bir önceki modelin durumu ne olacaktır sorusu öncelikle akla gelen husustur.

3. Hadis usulünde mütekaddim-müteahhir ayrımı asırlar içinde gelişim göstermiş ve istisnaları olmakla birlikte kavramların nihai noktaya ulaşması yaklaşık 8 asırda sağlanmıştır. Bu anlamda henüz ittifak edilmiş bir hadis usulünden bahsetmek mümkün değildir. Nitekim ehl-i hadis, ehl-i rey tartışmalarının mihenk noktasını da usuldeki ihtilaflı konular oluşturmaktadır. O halde yapay zekâ modellerinin ittifak edebileceği bir usul anlayışı mümkün müdür?

4. Bir rivayetin sıhhatine karar veren akıl, belirli şartları dikkate alır. Bunun için isnad analizinin yanı sıra metin tenkidi de yapılır. En sonunda sahih bir rivayetin amele konu olması hususu da dikkate alınarak bir sonuç ortaya çıkar. Bu bir görüş, mezhep veya ekolün epistemolojisinde anlam ifade eder. Yapay zekânın epistemolojisinde sahih hükmünü verme rolü, çoğunluğun ağırlık ortalamasına göre mi olmalıdır yoksa bir düşünce sisteminin söz gelimi ehl-i hadisin görüşünü mü aktarmalıdır?

5. Yapay zekâ modellerini eğitmek için hangi hadis kaynakları kullanılmalıdır? Hâli hazırda açık erişim verilerini esas alan modellerin arka plan datalarının ülkelere göre değişim gösterme riski nasıl telafi edilecektir? Yanı sıra modellerin dili, Arapça nakledilen bilgilerin doğru okunma, anlaşılma ve tercüme edilmesinde ne ölçüde başarılı olacaktır? Bu anlamda gerçek ve mecaz anlam arasındaki farkı, metinlerdeki kinâye, istiâre gibi belâgat unsurlarını Arap dilinde eğitilmiş modeller ile iliş-

kilendirip başka bir dile aktarım aşamasında başarılı olma olasılığı ne derece mümkündür?

7. Yapay zekâ modellerinin rivayetlerin benzerlik ölçütlerini tespiti, isnad şemalarını oluşturma, tasnif yapma gibi teknik unsurlarda ortaya koyduğu genel bilgileri insan zekâsına ihtiyaç duyulan konularda kesin sonuçlardan ziyade yaklaşık sonuçlara veya yeterli doygunluğa ulaşması doğru bilgiye duyulan ihtiyaç için kabul edilebilir mi?

8. Yapay zekâ modellerine veri hazırlarken kullanılması muhtemel iki temel unsur olan bulanık küme teorisi ve yapay sinir ağlarının eğitim süreçleri ve elde edilen bulguların objektifliği hangi kriterler etrafında belirlenmelidir?

9. Yapay zekâ komut verilmeksizin soru sorabilir mi? Verilen komutun objektifliğini ne belirleyecektir?

Bu çalışma kapsamında problematik olarak belirlenen maddeler çok detaylı incelemeleri de beraberinde getirecektir. Dolayısıyla her bir madde müstakil bir inceleme konusu niteliğinde olup önemli sorunların aşılmasına kapı aralama ve ön hazırlık amacı taşır. Çalışma kapsamında henüz ilk örnekleri üzerinde araştırmalar yapılan modellerin arka plan sistematigi sorgulanmak üzere hareket edilecek bahse konu problematikler daha çok tasviri bir analize tabi tutulacaktır. Öncelikle bilimin objektiflik beklentisinin karşısında, metodolojisi sübjektif olan hadis usulünün konumunu tespit ve tahlil etmek yapay zekânın klasik algısını sorgulama noktasını oluşturacaktır.

1. Hadis Usulünde Sübjektivite

Hadis usulünün temelinde yatan unsur insanın sorduğu sorulardır. Yapay zekâ uygulamalarının kendiliğinden sorabildiği veya üretebildiği soru yoktur. Oysa ilk dönem eserlerinin öncelik noktasını “kim” sorusu belirler. Var olan bilginin “ne” olduğundan önce “kim” tarafından dolaşıma sokulduğu

düşüncesi, insan zekâsının sorgulandığı alanları açmaktadır.⁹ Bu doğrultuda gelişen “suâlât” yani soru ve cevaplardan oluşan güçlü bir literatür meydana gelmiştir. Özellikle muhaddis kimliğine sahip ilim erbâbına yöneltilen soruların odağında da “râvi” kimlikleri yer almaktadır.¹⁰ Bu doğrultuda güvenilirliği belirleyici etmen, insanî özelliklerdir. Sahih hadisin tanımından itibaren vurgunun haberi getirene olduğu görülürken tanımın ilk şartı adalet, özel bir anlamla “sıdk u sıyânet dîn u diyânet” formuyla şekillenmiş ve sübjektifliğin odağında doğruluk, din ve mürüvvet gibi özellikler yer almıştır. Kim âdildir sorusu aynı şekilde iki âdilin şahitliği ile çözüme kavuşturulurken süreç içinde insanî unsurlar daima ön planda tutulmuştur. İllet, tedlîs, ziyâdetü’s-sika, cerh-ta’dil gibi yorum ağırlıklı konular, meselenin sübjektifliğini daha da belirgin hale getirmektedir. Söz gelimi genellikle ilk bakışta fark edilemeyen ve hadisin sıhhatine zarar veren kusur olarak tanımlanan illet konusunda uzmanların sergiledikleri tavır sübjektifliğin sınırlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Ebû Hâtim ile bir kimse arasında yaşanan ve odağında ilim ve tecrübenin önemi- ne işaret eden meselede hadislerin illetini bilen kimse, tecrübesi ile altının sahtesini gerçeğinden ayıran sarrafa benzetilmiştir.¹¹

⁹ Klasik dönem haber teyit yöntemlerinde öncelikli olarak daha çok “kim dedi” sorusuna cevap aranırken modern teyit yöntemlerinde “ne dedi” sorusuna cevap aranmaktadır. Klasik teyit yönteminde “kim dedi” sorusu “ne dedi” sorusundan çok daha öncelikli iken; modern teyit yöntemleri tikel haberleri çürütme- yi esas gaye edinmektedir. Mustafa Yüceer - Furkan Çakır, “Klasik ve Modern Dönemde Yalan Haberin Tespiti: Hadis Usûlü ve Doğrulama Platformları Özelinde Mukayeseli Bir Yaklaşım”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2021), 186.

¹⁰ Suâlât literatürü hicri III. asırdan itibaren gelişim göstermiş olup yapılan bir çalışmada 20 esere dair bilgi verilmiştir. bk. Abdurrahman Kurt, “Ricâl Edebiyatında Suâlât Türü Eserler”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 158.

¹¹ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-cerh ve't-tâ'dil* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1952), 1:349-351; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-*

Hadis usulünde insan faktörü ve sübjektifliğin tabii neticesi olarak cerh-ta'dil konularında farklı ithilaflar da ortaya çıkmıştır. Bir râvi hakkında mutlak cerh veya ta'dil bulunabilirken ara kategorilerin de olduğu bir meratib de ortaya çıkabilmiştir. Cerh-ta'dil literatürü bir münekkide göre makbul başka münekkitlere göre merdud sayılan pek çok râvi ile doludur.¹²

Son olarak sübjektifliğin belirgin olduğu bir diğer alan, kadınlarla ilgilidir. Mahremiyetin de etkisiyle kadınların cerh-ta'dile konu edilmesi tarihi süreçte oldukça zor olmuştur. Bununla birlikte hadis ilmindeki etkileri, etkinlikleri yadsınamaz düzeydedir.¹³ Bir râvi olarak kadının adalet ve zabtı meselesinde İbn Hibbân'ın koyduğu ilke câlib-i dikkattir: Şayet haklarında açık bir cerh veya bu minvalde bir bilgi yoksa ta'dil edilirler.¹⁴ Örnekleri ve usuldeki kullanımları çoğaltmak mümkün olmakla birlikte hem insanî vasıflar hem de hadis usulünün dinamik yapısının kanaat ve gâlib-i zan ile şekillenmesinin de etkisiyle kendi sistematığında sübjektif bir disiplin ol-

hadîs, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1977), 113; Muhittin Düzenli, "Tecrübi Bilgiden Sezgisel Bilgiye Rivâyetlerin İletini Belirlemede Sezgisel (İlham) Gücün İmkânı", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 107.

¹² Rical tenkitlerinde ictihadî yönün etkisiyle aynı râvi hakkında tevsik ve tekzib gibi zıt değerlendirmelerin bulunması mümkündür. Yapılan bir çalışmada örneklem olarak yalancılıkla itham edilen 100 râvi seçilmiş ve bunlardan %12'si hakkında bazı münekkitlerin tevsik ifadesi kullandığı, geri kalanların ise genellikle zayıf veya terkedilmiş kabul edildiği tespit edilmiştir. Tevsik-tekzib teâruzunun sebepleri arasında râvi ile kişisel temas, tenkitte aşırılık, münekkitlikte uzman olmama, rihle sürecinin zorlukları, râvinin hayatındaki değişkenlikler ve tenkit kapsamının farklılığı yer almaktadır. Bu faktörlerin çeşitlenmesiyle teâruz gerekçelerinin de artabileceği sonucuna ulaşılmıştır ki görüldüğü üzere insan faktörünün somut örnekleri tarih sürecinde olağan bir şekilde yer almıştır. İsmail Kurt, "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvi'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2022), 744.

¹³ Uğur Erman, "Cerh Açısından Kadın Râviler", *Şarkiyat* 2/11 (2019), 989-1006.

¹⁴ Muhammed Zâhid Kevserî, *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi tercemeti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb veylühû et-Terhîb binakdi'd-Te'dîb* (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1990), 29.

duğu gerçeğini ortaya koyar niteliktedir. Peki örüntü merkezi çalışma prensibi ile ikame edildiği için objektif unsurlar barındırması beklenen günümüz yapay zekâ uygulamalarının hadis usulündeki rolü nasıl şekillenmektedir?

2. Popüler Yapay Zekâ Uygulaması: ChatGPT

Yapay zekâ tabanlı dil modelleri, bilgi üretim süreçlerinde yeni bir çağ başlatmıştır. Bu dönüşümün en dikkat çekici örneklerinden biri, OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT adlı büyük dil modelidir. 1950'li yıllarda Alan Turing'in "Makine-ler düşünebilir mi?" sorusu ile başlayan yapay zekâ düşüncesi, 1960'larda ELIZA gibi basit diyalog programlarıyla ilk uygulamalarını bulmuş, ancak anlam üretmekten ziyade kalıpları taklit eden sistemler olarak kalmıştır. 1990'lardan itibaren makine öğrenmesi ve istatistiksel modellerin gelişmesiyle dilin matematiksel temsili mümkün hâle gelmiş, Word2Vec ve GloVe gibi yöntemlerle dilsel örüntüler sayısallaştırılmıştır. Bu sürecin dönüm noktası 2017'de Google tarafından geliştirilen Transformer mimarisi olmuştur. Bu yapı, metinler arasındaki bağlamsal ilişkileri dikkat (attention) mekanizmasıyla hesaplayarak modern dil modellerinin temelini atmıştır. OpenAI, bu temele dayanarak 2018'de GPT-1'i, ardından sırasıyla GPT-2, GPT-3, InstructGPT, ChatGPT (GPT-3.5), GPT-4 ve GPT-5 sürümlerini geliştirmiştir. Bu modellerin her biri, parametre sayısının artması ve insan geri bildirimiyle pekiştirmeli öğrenme yöntemlerinin (RLHF) uygulanması sayesinde daha doğal ve anlamlı diyaloglar üretebilir hâle gelmiştir. ChatGPT, yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda etik, felsefî ve epistemolojik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Eğitim, sosyal bilimler ve ilahiyat gibi alanlarda yardımcı araç olarak kullanılmakla birlikte veri güvenliği, telif hakkı ve akademik dürüstlük gibi sorunlar doğurmaktadır. ChatGPT, anlam üretiminde

insan sezgisinin yerini alamasa da dilin istatistiksel yapısını çözümlenerek “ifade biçimi” düzeyinde insan benzeri bir üretim gerçekleştirmektedir.

Dolayısıyla ChatGPT, yapay zekâ araştırmalarının teknik sınırlarını aşarak insan-makine iletişiminin doğasına dair yeni bir epistemolojik tartışma zemini oluşturmuştur. Bu süreç, dilin bilişsel temsiline ilişkin klasik anlayışları yeniden sorgulamakta ve bilgi üretiminde insan ile makine arasında yeni bir ortak alan inşa etmektedir.

İlk olarak 2020 yılında OpenAI’nın büyük dil modeli olarak piyasaya çıkan sürümü GPT-3’ün, uzun metinlerde tutarlılık sorunları, bazen yanlış bilgi verme eğilimi yüksektir. 2022 sonunda GPT-3 üzerine geliştirilmiş, daha fazla veriyle ve ek tekniklerle eğitilmiş, özellikle diyalog için optimize edilmiş bir ara sürüm olan GPT-3.5, ChatGPT’nin ilk halka açık versiyonu olup Türkçe dil desteği ile kullanıcıyla buluşmuştur. Mart 2023’ten itibaren 4, daha sonra GPT-4o ve bu çalışma yapıldığı sırada GPT-5, kullanıcı erişimine açılmıştır. İlk sürümden itibaren gelişim gösteren ChatGPT’nin bu süreci, kendi tanımlaması ile şu şekilde ifade edilebilir:

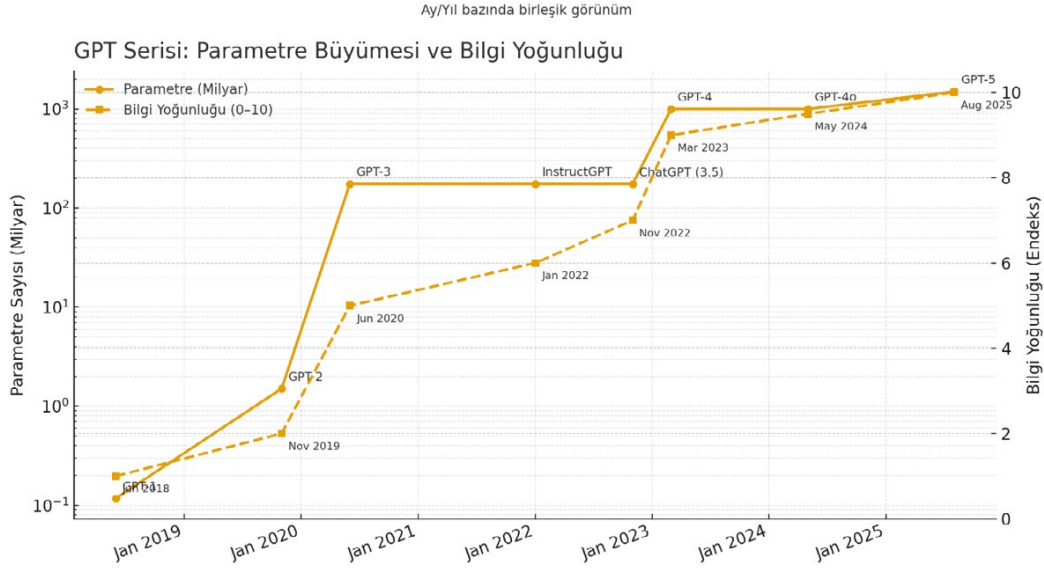
Tablo 1: GPT modellerinin evrimsel gelişimi

Model	Çıkış Tarihi	Temel Özellikler	Gelişim / Katkıları
GPT-1	Ha-ziran 2018	117 milyon parametre; ön eğitim + ince ayar modellemesi	Derin dil modeli yaklaşımını başlatmış; büyük ölçekli dil ön eğitiminin temeli oldu
GPT-2	Kasım 2019	1,5 milyar parametre; uzun metinlerde bağlam koruma; zero-shot yeteneği	Dil üretiminde tutarlılığı artırdı; büyük model ölçeklerinin faydasını gösterdi

GPT-3	Ha-ziran 2020	175 milyar parametre; few-shot / zero-shot öğrenme; çok yönlü çıktı	İnsan benzeri metin üretme kapasitesine büyük sıçrama; birçok NLP görevinde çığır açtı
Instruct GPT	Ocak 2022	İnsan geri bildirimi ile pekiştirmeli öğrenme (RLHF); talimat uyumlu çıktı	Model davranışlarının kullanıcı niyetine daha uygun olmasını sağladı; güvenli yönlendirme
ChatGPT (GPT-3.5)	Kasım 2022	Diyalog odaklı model; RLHF optimizasyonu ile etkileşim geliştirme	Kullanıcı ile interaktif etkileşimleri mümkün kıldı; yaygın kullanıma geçti
GPT-4	Mart 2023	Çok modlu (görsel + metin) anlayış; gelişmiş muhakeme	Akademik ve yaratıcı görevlerde insan düzeyine yaklaşan performans
GPT-4o (Omni)	Mayıs 2024	Gerçek zamanlı çok modalitenin entegrasyonu (ses, görsel, metin), bütünlüklü performanslar.	İnsan-makine iletişiminde doğal bir adım; yeni etkileşim biçimleri. İngilizce dışı dillerde önemli kalite artışı; gerçek zamanlı sesli etkileşim.
GPT-5	Ağustos 2025	Tek birleştirilmiş sistem; hızlı / düşünerek yanıtlama; gelişmiş kodlama, sağlık, metin + görsel yetenekler	Yanılma oranını düşürme, talimatları takip etme kapasitesini artırma; çoklu görevlerde daha tutarlı ve uzman seviyesinde performans

GPT modelleri, dil üretiminde niceliksel büyümeden (GPT-3) başlayarak sohbet uyumuna (GPT-3.5), ardından gelişmiş muhakeme ve doğruluğa (GPT-4), çok modluluğa (GPT-4o) ve son olarak daha kapsamlı, hızlı ve insansı etkileşime (GPT-5) evrilmiştir.

Bu modellerin gelişiminde veri miktarı, çeşitliliği, kalitesi ve güncelliğinin etkisi ön plana çıkmaktadır:

Nitekim ilk sürümlerde (GPT-3'e kadar) miktar, ön planda gözükmürken GPT-3.5 ve GPT-4 ile çeşitlilik ve kalite belirgin şekilde artmıştır. GPT-4o'den itibaren çok modlu veri sayesinde hem çeşitlilik hem güncellik güçlenmiş, GPT-5'te ise şu ana kadarki en üst düzeyde kalite ve güncellik dengesi sağlanmaya çalışılmıştır.¹⁵

Bu gelişim, şu aşamada bu yazının tarihi ile kayıtlıdır. İlerleme her geçen saniye devam etmekte ve modellerin yeni sürümleri ile farklılıklar, fazlalıklar ve farkındalıklar da ortaya çıkmaktadır.

3. Yapay Zekanın Hadis Usulü ile Diyalogu

Ülkemizde yapay zekâ ve hadis konusunda yapılan ilk çalışmada “Hadis ilminin doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verir misin? şeklinde GPT-3'e bir soru sorulmuştur. Yapay zekâ

¹⁵ OpenAI. *ChatGPT (GPT-5) [Yapay zekâ dil modeli]*. Erişim: 10 Eylül 2025. <https://chat.openai.com>

uygulamalarının klasiğini kurgulamak mümkün mü? sorumuza ışık tutması adına şimdi sırasıyla GPT 3.5, 4, ve 5'in verdiği cevapları değerlendirmek yerinde olacaktır.

“GPT 3.5”

“Hadis ilminin doğuşu ve gelişimi hakkında bilgi verir misin?”

“Hadis ilmi, Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)’in sözleri, davranışları ve tavsiyeleriyle ilgili olan ilim dalıdır. Hadis ilminin doğuşu, Peygamberimiz Muhammed (s.a.v)’in vahiy aldığı dönemle birlikte başlamıştır. Peygamberimiz (s.a.v)’in vahiy aldığı dönemde, onun sözleri, davranışları ve tavsiyeleri tebliğ ettiği kitle tarafından sözlü olarak aktarılmıştır. Daha sonra, bu sözler, davranışlar ve tavsiyeler yazılı olarak da kaydedilmeye başlandı. Bu kayıtların yapılmasıyla birlikte hadis ilminin gelişimi de başlamış oldu.”¹⁶

Aynı soru GPT 4’e sorulduğunda hadis ilminin doğuşu, sahabe ve tâbiîn dönemi, tedvin dönemi, tasnif ve klasik dönem ve sonraki yüzyıllar şeklinde 5 maddelik bir cevap vermiş, her maddeyi sıralayarak açıkladıktan sonra kısa bir özet de yapmıştır. Ayrıca bilgileri kronolojik bir zaman çizelgesi şeması halinde de hazırlayabileceğini belirtmiştir.

“GPT 4”

“1. Doğuşu

Hadis ilmi, doğrudan Hz. Peygamber’in (sav) sözleri, davranışları ve onayları ile başlamıştır. Sahabe, Peygamber’in söylediklerini ve yaptıklarını ezberlemiş, günlük hayatta uygulamış ve başkalarına aktarmıştır.

İlk dönemde hadisler daha çok sözlü rivayet yoluyla nakledilmiş, fakat bazı sahabeler yazıya da geçirmiştir (örneğin Abdullah b. Amr b. Âs’ın “es-Sahîfetü’s-Sâdika” adlı notları).

2. Sahabe ve Tâbiîn Dönemi

Sahabe nesli hadisleri öğrendikleri şekilde tâbiîne aktarmıştır.

¹⁶ Çakır, “Yapay Zekâ ve Hadis”, 117.

Bu dönemde hadislerin yanlış aktarılmaması için isnâd zinciri önem kazanmış, yani “bu hadisi kim kimden aldı?” sorusu sorulmaya başlanmıştır.

Böylece hadis ilminin en temel özelliği olan râvilerin güvenilirliğini araştırma (cerh ve ta’dîl) doğmuştur.

3. Tedvin (Toplama) Dönemi – 2. Hicrî Yüzyıl

Hadisler ilk defa sistemli olarak yazıya geçirilmeye başlandı.

İmam Mâlik’in Muvatta’sı bu dönemin en önemli eserlerinden biridir.

Hadisler konularına göre sınıflandırılmış (ibadet, muamelat, ahlak vb.) “musannef” kitaplar ortaya çıkmıştır.

4. Tasnif (Sınıflandırma) ve Klasik Dönem – 3. Hicrî Yüzyıl

Bu dönem hadis ilminin altın çağıdır.

Hadisler büyük külliyatlar halinde derlendi.

Kütüb-i Sitte (Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce) bu dönemde telif edilmiştir.

Hadislerin sahih, hasen, zayıf gibi sınıflandırmaları yapılmıştır.

5. Sonraki Yüzyıllar

Hadis kitaplarına şerhler (açıklamalar) yazıldı.

Mevzû (uydurma) hadisleri ayırt etmek için özel eserler kaleme alındı.

Hadis ilmi; usûl-i hadis, ricâl ilmi, cerh-ta’dîl gibi alt disiplinlere ayrıldı.

Özet

Başlangıç: Hz. Peygamber dönemi → Sözlü rivayet.

1. Nesil: Sahabe → Ezber ve sınırlı yazılı kayıt.

2. Nesil: Tâbiîn → Isnâd sistemi gelişti.

2. yy: Tedvin → Yazıya geçirme başladı.

3. yy: Tasnif → Kütüb-i Sitte ve büyük hadis külliyatları.

Sonraki dönem: Şerhler, uydurma hadisleri ayıklama, metodoloji (usûl-i hadis).

Kısacası, hadis ilmi zamanla sözlü aktarımdan yazılı eserlere, oradan da bağımsız bir bilim dalına dönüşmüştür.”¹⁷

¹⁷ OpenAI, *ChatGPT (GPT-5)*. Erişim tarihi: 4 Eylül 2025. Bu soru özelinde kullanılan veriler, OpenAI tarafından geliştirilen ChatGPT 5 tarafından GPT 4 gibi cevaplanarak ortaya konulan veriden oluşmaktadır. Çünkü GPT-4 sürümü, OpenAI’nin

GPT 5 Pro uygulamasının aynı soruya verdiği cevap daha da gelişmiş şekildedir. Nitekim GPT-3, 60 kelimelik bir cevap verirken GPT 4'te bu sayı 260'lara GPT 5'te ise 400 kelimeye kadar çıkmış başlıklar ise şu şekilde oluşturulmuştur:

“GPT 5 PRO”

“1. Hadisin Önemi ve İlk Dönem

Hadis, İslam peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v.) sözleri, fiilleri ve onaylarını ifade eder. Kur'an'dan sonra İslam'ın ikinci temel kaynağıdır. Hz. Muhammed döneminde sahabiler onun söz ve davranışlarını dikkatle takip etmiş, bazıları ezberlemiş, bazıları da yazıya geçirmiştir. Bu ilk aşama hadis ilminin doğuşu olarak kabul edilir.

Sözlü aktarım: Sahabiler, hadisleri genellikle sözlü olarak birbirine naklederdi.

Yazılı kayıtlar: Bazı sahabiler hadisleri sahifeler (küçük notlar) halinde yazıya geçirdi. (Örn: Abdullah b. Amr b. Âs'ın “es-Sahîfetu's-Sâdika” adlı mecmuası).

2. Tabiîn Dönemi (Hz. Peygamber'den Sonra)

Sahabilerden sonra gelen nesil, yani tabiîn, hadislerin korunmasında önemli rol oynamıştır. Bu dönemde:

Hadisler daha sistematik şekilde öğrenilmeye başlandı.

Farklı bölgelerde hadis halkaları ve dersleri oluştu (Medine, Kufe, Basra, Şam vb.).

Rivayet zincirlerinin güvenilirliğine dikkat edilmeye başlandı.

3. İsnad Sisteminin Doğuşu

Hz. Peygamber'in vefatından sonra ortaya çıkan fitneler ve

sonraki güncellemeleriyle GPT-4-turbo ve GPT-5 sürümüyle entegre edilmiştir. Bu nedenle, modelin önceki sürümüne doğrudan erişim mümkün olmamakla birlikte, GPT-5 yapısında GPT-4'ün temel altyapısı korunmuştur. Dolayısıyla bu alıntı ve açıklamalar, her iki sürümün yanıtlarından elde edilmiş olup, özellikle yapay zekanın klasiğini kurgulama açısından önceki sürümlere doğrudan erişim imkanının olmayışını göstermek adına burada yer verilmiştir.

siyasi karışıklıklar, hadis uydurma tehlikesini doğurdu. Bunun üzerine:

İsnad (sened) sistemi geliştirildi.

Her hadisin Hz. Peygamber'e hangi yollarla ulaştığı belirlilmeye başlandı.

Güvenilir râvilerle güvenilirmez olanlar ayırt edildi.

Böylece hadis ilmi, sadece metni değil, aynı zamanda rivayet zincirini inceleyen bir disiplin haline geldi.

4. Tedvin (Yazıya Geçirme) Dönemi

Hicri 2. yüzyılda (M. 8. yüzyıl) hadisler resmi olarak kitap haline getirilmeye başlandı. Bu sürece tedvin dönemi denir.

İlk kapsamlı derlemeler, Emevî ve Abbasî döneminde yapıldı.

Muvatta (İmam Mâlik) en eski hadis kitaplarından biridir.

Hadisler konularına göre tasnif edilmeye başlandı (ibadetler, muamelat, ahlak vb.).

5. Klasik Hadis Külliyatı (Hicri 3. Yüzyıl)

Hicri 3. yüzyıl, hadis ilminin altın çağı kabul edilir. Bu dönemde meşhur hadis kitapları ortaya çıktı:

Kütüb-i Sitte (Sahih-i Buhârî, Sahih-i Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce).

Bu eserlerde hadisler sened ve metin açısından titizlikle incelendi.

6. Hadis Usûlü ve Eleştiri Yöntemleri

Hadislerin güvenilirliğini ölçmek için hadis usûlü (ilm-i mustalah) ortaya çıktı. Burada:

Râvilerin güvenilirliği (cerh ve ta'dîl) araştırıldı.

Hadisler sahih, hasen, zayıf, mevzu (uydurma) gibi kategorilere ayrıldı.

Sened ve metin tenkidi yöntemleri geliştirildi.

7. Sonraki Dönemler

Hicri 4. yüzyıldan itibaren hadis ilmi daha da gelişti, şerhler, ihtisarlar (özetler) ve hadis sözlükleri yazıldı.

Osmanlı döneminde hadis medreselerin temel derslerinden biri oldu.

Günümüzde modern yöntemlerle hadislerin rivayet zincirleri incelenmekte, metin tenkidi yapılmakta ve akademik araştırmalar sürmektedir.

Sonuç:

Hadis ilmi, İslam'ın ilk asrından itibaren gelişmiş, sahabe ve tabiînin sözlü aktarımından yazılı külliyatlara, isnad sisteminden usûl kitaplarına kadar büyük bir birikim oluşturmuştur. Bugün hadis çalışmaları hem geleneksel ilim metotlarıyla hem de modern bilimsel yöntemlerle devam etmektedir.”¹⁸

Üç uygulamanın soruya verdiği cevaplar doğrultusunda tablo halinde karşılaştırılması ise şu şekildedir:

Tablo 2: GPT Modellerinin Gelişim Düzeyini Karşılaştırma

Kriter	GPT-3.5	GPT-4	GPT-5
İçerik Derinliği	Yüzeysel, sadece “başlangıç → yazıya geçiş” anlatıyor.	Tedvin, tasnif, isnad, cerh-ta’dîl gibi unsurlara değiniyor.	Daha derin; isnadın ortaya çıkış sebepleri, usûl-i hadis, metin/sened tenkidi ve modern araştırmalara kadar geniş kapsam.
Kronolojik Yapı	Net dönem ayrımı yok.	Dönemleri (Peygamber, sahabe, tâbiîn, tedvin, tasnif, sonraki asırlar) aşamalı anlatıyor.	Hem dönemsel hem metodolojik gelişimi kapsıyor; kronoloji + tema birleşimi.
Üslup	Kısa, sade, düz.	Öğretici, madde madde, etkileşimli (“ister misin?” soruları).	Akademik ama anlaşılır; toparlayıcı “Sonuç” bölümü var, ayrıca tablo/şema öneriyor.

¹⁸ OpenAI, *ChatGPT (GPT-5)*. Erişim tarihi: 18 Eylül 2025.

Kapsam	Sadece ilk dönem (Hz. Peygamber ve sonrası kısa özet).	İlk üç asır ve klasik dönem ağırlıklı.	İlk dönemden Osmanlı ve günümüze kadar uzanan kapsam.
Kullanıcıya Katkı	Temel giriş seviyesi bilgi.	Öğrenci/araştırmacı için sağlam orta seviye özet.	Akademik, detaylı, geniş perspektifli hem tarihsel hem metodolojik boyut.

Dolayısıyla GPT-3.5 basit, hızlı giriş için uygunken GPT-4 sistematik, öğretici ve dengeli bir görünüme sahip GPT-5 ise kapsamlı, akademik düzeyde modern çalışmalara değinme gibi özelliklerle öne çıkmaktadır.

GPT-3.5, yalnızca Hz. Peygamber ve sahabe dönemine odaklanıp sonraki tedvin, tasnif ve usûl aşamalarına hiç girmediği için giriş seviyesinde özet sunmaktadır. GPT-4, sahabe, tâbiîn, tedvin ve tasnif dönemlerini detaylı işlemiş ayrıca Kütüb-i Sitte ve cerh-ta'dîl gibi kavramlara değinmiştir. Bu doğrultuda orta seviye öğretici bir anlatım vermektedir. GPT-5 ise başlangıçtan itibaren modern döneme kadar tüm süreci kapsamaya çalışmış, isnad sisteminin siyasi bağlamdaki doğuşu, hadis usulü, metin/sened tenkidi, Osmanlı ve günümüz akademik çalışmaları gibi ek bilgilerle soruyu farklı boyutlara taşımıştır. Ayrıca en akademik ve kapsamlı yaklaşımı sunma çabası da modelin gelişimini göstermektedir.

Benzer durum fiten konusunda da geçerlidir. GPT 3.5, 100 kelime ile fiten konusunu açıklarken GPT 4, bir önceki örnekte olduğu gibi 5 başlıkta konuyu incelemiş ve 250 kelimelik bir bilgi paylaşımı yapmıştır. GPT 5 ise daha sistematik bir yöntemle konuyu 370 kelime ile izah etmiş ayrıca rivayetleri anlam ve yorum açısından değerlendirmeye çalışmıştır. Benzer örnekleri farklı sorular etrafında çoğaltmak mümkündür ancak önemli bir problem bizi beklemektedir. Çünkü GPT 3 ve 4 sü-

rümleri artık kullanılmamaktadır. Ancak GPT 5, yönlendirme yapılarak GPT 4 veya eski bir sürümün rolünü üstlenmekte ve o doğrultuda bir cevap metni hazırlamaktadır. Yani ilk metin artık ilk kaynaktan değil tahammül odağından uzak ikinci bir kaynağa göre şekillenecektir. Bunu hadis ilminde tedlis, ihtisar, ziyâde ve idrâc konuları etrafında değerlendirmek mümkündür. Ayrıca GPT 5, bizatihi GPT 3'ün verdiği bilgilerin aynısını vermemektedir. Örneklem olarak seçtiğimiz ilk soru akademik bir çalışmaya girdiği için elimizde vardır. Aynı soruyu GPT 5 üzerinde değerlendirdiğimizde mefhum olarak büyük ölçüde aynı fakat cümle yapılarında farklılık ve ilavelerle cevap verilmektedir. Bu durum ilerleyen sürümlerde izale edilebilir nitelikte olmakla birlikte yapay zekânın klasikleşmesi açısından problem arz etmektedir.¹⁹

Bahse konu problemi “Zayıf hadis nedir?” sorusuna verilen GPT-3.5, GPT-4 ve GPT-5 tarzı yanıtların özelinde gösterirsek ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır:

“GPT-3.5 Tarzı (Kısa ve Sade)

Zayıf hadis, Hz. Peygamber’e (s.a.v.) ait olduğu rivayet edilen fakat güvenilirliği tam olarak kesinleşmemiş olan hadistir. Yani senedinde (rivayet zincirinde) kopukluk bulunan ya da râvilerinden biri güvenilir görülmeyen hadisler zayıf kabul edilir.

GPT-4 Tarzı (Sistematik ve Öğretici)

Zayıf hadis, rivayet şartları tam olarak yerine getirilmediği için güvenilirlik derecesi düşük olan hadistir.

Başlıca sebepleri şunlardır:

Sened kopukluğu: Rivayet zincirinde bir veya daha fazla halkada eksiklik bulunması.

Râvinin güvenilirmezliği: Râvinin adalet veya hafıza bakımından zayıf olması.

¹⁹ OpenAI, *ChatGPT (GPT-5)*. Erişim tarihi: 21 Eylül 2025.

Metin problemleri: Hadisin, daha güçlü rivayetlere veya Kur'an'ın temel ilkelerine aykırı görünmesi.

Zayıf hadisler dinî konularda delil olarak kullanılmaz, ancak ahlakî veya faziletli işler (fazâil-i a'mâl) gibi alanlarda bazı âlimlerce sınırlı olarak değerlendirilebilir.

GPT-5 Tarzı (Kapsamlı ve Akademik)

Zayıf hadis, Hz. Peygamber'e nispet edilen bir rivayetin, sahih ve hasen hadislerde aranan kriterleri tam olarak taşıması sebebiyle güvenilirlik bakımından alt seviyede kabul edilen türüdür.

Zayıflığa Yol Açan Unsurlar

Sened kopukluğu (inkitâ, irsâl, mu'dal, vb.) → Zincirde râviler arasında kesinti bulunması.

Râvi problemi → Râvinin adaletinde (ahlâkî güvenilirlik) veya zabtında (hafıza/aktarma gücü) kusur olması.

Şâzlık ve illet → Rivayetin daha güvenilir hadislerle çelişmesi veya gizli bir kusur barındırması.

Kullanım

Fıkhî hüküm çıkarmada zayıf hadis delil kabul edilmez. Ancak bazı âlimler, sahih ve hasen hadis bulunmadığında, faziletli ameller (fazâil-i a'mâl) konusunda şartlı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir.

Günümüzde modern hadis araştırmalarında, zayıf hadisler sened ve metin tenkidi yöntemleriyle ayrıca incelenmekte, uydurma hadislerle karıştırılmaması için dikkat edilmektedir.

Sonuç: Zayıf hadis, Peygamber'e nispetinde kesinlik bulunmayan, sened ve râvilerinde problem olan rivayetlerdir.”²⁰

Bu veriler bir tabloda şu şekilde gösterilebilir:

²⁰ OpenAI, *ChatGPT (GPT-5)*. Erişim tarihi: 28 Eylül 2025.

Tablo 3: Zayıf Hadis Tanımları Karşılaştırma Tablosu

Kriter	GPT-3.5	GPT-4	GPT-5
Üslup	Kısa, sade, giriş seviyesinde.	Öğretici, madde madde, kolay anlaşılır.	Akademik, kapsamlı, alt başlıklara ayrılmış.
Tanım	Güvenilirliği kesinleşmemiş hadis.	Rivayet zincirinde veya râvide sorun olan hadis.	Sahih/hasen şartlarını taşımadığı için güvenilirliği düşük hadis.
Sebep Açıklaması	Sadece sened kopukluğu veya râvinin güvensizliği.	Sened kopukluğu, râvinin güvenilirmezliği, metin problemleri.	Sened kopukluğu, râvi kusurları, şâzlık, gizli illetler.
Kullanım Açıklaması	Yok.	Fıkîhî konularda delil olmaz, ama faziletli amellerde bazen kullanılabilir.	Ayrıntılı: Fıkîhta delil olmaz; fazâil-i a'mâlde sınırlı şartlarla kullanılabilir; modern dönemde ayrıca incelenir.
Derinlik	Yüzeysel.	Orta seviye, sistematik.	En kapsamlı, hem klasik hem modern bakış içeriyor.

Bu doğrultuda gelişim gösteren GPT modellerinin sonraki sürümü nasıl bir bilgi verecektir sorusu akla gelmekle birlikte GPT-3.5 ile tanımlanan zayıf hadis kümesi ile sonraki kümelerin özde buluştukları yerde asgari düzey bir yeterliliğin olduğu görülmektedir ki o da güvenilirliği kesinleşmemiş hadisin zayıflığıdır. Bu bilgi son okuyucu için yeterli olsa da hadis ilminde zayıf hadise yüklenen konum itibarıyla ilmi karşılığı olmayan genel bir ifadedir.

Dikkat edilirse yapay zekâ modeli ChatGPT, önceki met-

ni şerh ederek devam eden bir kitap gibi ilk sürümünü adeta şerh ederek hareket etmektedir. Bir açıdan öğrenme süreçleri devam eden öğrenci gibi gelişim göstermektedir. Bunun sınırı nereden başlamaktadır ve bitme durumunda nerede karar kılacaktır? Bu sorunun cevabı esasında yapay zekâ uygulamalarının kaynaklarının tespitinde yer almaktadır. Nitekim örneklem olarak seçtiğimiz ChatGPT'nin veri tabanı, doğrudan özel hadis kitapları veya İslâmî ilimlerin özgün külliyyatından birebir beslenmemektedir. Modelin eğitim sürecinde telifli içerikler, özel veri tabanları veya gizli kaynaklar yüklenmiş değildir. Peki ChatGPT bu kadar bilgiyi nasıl oluşturmaktadır?

Yapay zekâ uygulamalarının temel kaynakları arasında internet ortamında açık erişimde dolaşıma girmiş makaleler, ansiklopedik bilgiler, İslâm tarihi ve ilimleriyle ilgili genel içeriklerden oluşan açık kaynaklı metinler yer almaktadır. Ayrıca OpenAI'nın anlaşmalar yaptığı yayınevleri veya bilgi sağlayıcılardan alınan yasal içerikler yani lisanslı veriler kaynakları oluşturur. Bununla birlikte uzman yapay zekâ eğitmenlerin hazırladığı örnek soru-cevaplar ile kaliteyi artırmaya yönelik yönergelerden oluşan eğitmen katkıları, yapay zekâ modellerinin beslendiği unsurlar arasındadır. Hadisler özelinde verilen cevaplarda geçen hadis bilgileri (örneğin tedvin, tasnif, isnad sistemi, Kütüb-i Sitte, cerh-ta'dîl vb.) akademik ve ansiklopedik kaynaklar (İslam Ansiklopedisi, Britannica vb.), açık erişimli makaleler ve eğitim içerikleri (üniversitelerin İlahiyat Fakültelerinin halka açık yayınları, dergiler) ile genel tarih ve dinler tarihi kitapları (kamuya açık versiyonları) içinden seçilmektedir. Dolayısıyla ChatGPT, doğrudan temel hadis kitaplarına (*Sahih-i Buhari*, *Sahih-i Müslim*, *Muvatta* vb.) erişmemekte ve dinî kaynaklı özel veri tabanlarından, kütüphanelerden beslenmemektedir. Bu nedenle ürettiği bilgiler genel, ansiklopedik özetler seviyesindedir.

Özellikle vurgulamak gerekir ki bugün gelinen noktada baş

döndüren yapay zekâ modelleri veri tabanlarında yer alan bilgilere ne kadar çok ulaşırsa o oranda analiz kabiliyeti artacaktır. İlerleyen sürümlerde kaynak çeşitliliği ve güvenilirliğin artması ile hadis alanında da daha somut ve başarılı sonuçlar ortaya koyma potansiyeli bulunan yapay zekâ modelleri, isnad ve metin analizinde rivayet zincirleri ve râviler hakkında daha güvenilir, çapraz şekilde doğrulanmış bilgiler sunabilir. Aynı şekilde bir hadisin farklı kaynaklardaki varyantlarını yan yana koyarak karşılaştırmalı metin tenkidi yapılabilir ve bir rivayetin mevcut hadis külliyyatında hangi şekilde geçtiği gösterilebilir. Cerh-ta'dîl literatürü daha derin işlenirse, râvi değerlendirmeleri sistematik verilebilir. Ayrıca hadis çalışmaları için zaman çizelgesi, kavram haritaları ve sened ağları gibi dijital araçlar geliştirilebilir. Dolayısıyla varlığını açık erişim veri setleri üzerine inşa eden yapay zekâ uygulamalarının belki de en önemli sorunu kendi kendine soru soramaması ve bir yönlendirme üzerine hareket etmesidir.²¹

4. Hadis Usulünde Dijital Ekosistem: Yapay Zekâ Tabanlı Bir Model Önerisi

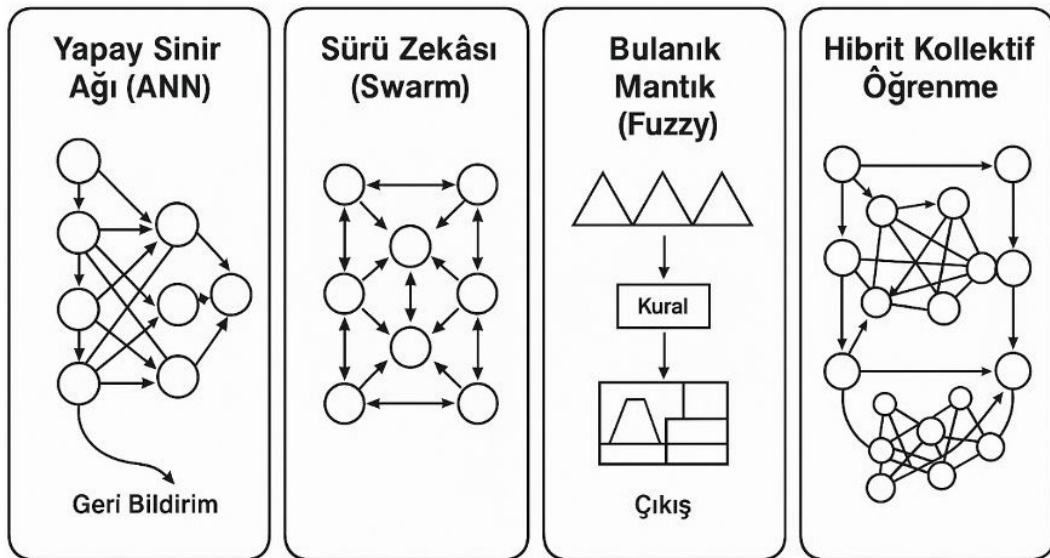
Bu çalışmanın özünü de oluşturan temel sorunun yani klasikleşme sürecinin insan faktörü ile şekillendiği gerçeğini de göz önünde tutarak problematiklerimiz arasında da yer verdiğimiz özgün bir hadis usulü modeli arayışına temas etmek yerinde olacaktır. Yapay zekâ modellerinin çalışma prensiplerini müstakıl bir şekilde hadis usulüne uygulamak nasıl gerçekleşir? Daha açık ifade ile ilk dönemden günümüze kadar kabul görmüş bir usul anlayışında dahi ittifak edilmemişken hangi usulü dikkate alan bir model geliştirilecektir?

Bu durumda, daha spesifik veri setleri etrafında asgari yeter-

²¹ Bu fikri ortaya atan çalışma için bk. Burhan Başarslan-Yusuf Büyükyılmaz, "Is It Possible to Engage in Dialogue with Generative AI Technologies", Fortcoming.

liliği sağlayacak hadis usulü modelleri üzerinde düşünmek gerekmektedir. Meselenin bu yönü için önerimiz asgari yeterlilik etrafında daha doğru sonuçlar üretme kabiliyeti olan ve yapay zekâ uygulamaları içinde insan zihni gibi düşünme çabası ile öne çıkan en iyi alan “Bulanık Mantık ve Yapay Sinir Ağları’dır. Aynı şekilde sürü zekası şeklinde tanımlanan Swarm da bu sürecin bir parçası olarak hem tek başına hem de hibrit sistem etrafında diğer iki alana entegre olarak kapalı devre (closed-loop) çalışan bir Dijital Hadis Usulü Algoritması veya Dijital Hadis Ekosistemi inşasında aktif kullanılabilir. Çalışmanın hacmi de göz önünde bulundurularak bahse konu modelin protatip örneğini başka araştırmalara bırakma zorunluluğu bulunmaktadır. Ayrıca teorik düzeyde tartıştığımız yapay zeka uygulamalarının klasiğine dair problematiklerin tahlili özgün bir modele olan ihtiyacı göstermesi bakımından yeterlidir. Bununla birlikte kapalı devre bir modelin alt yapısında işlevsel olarak kullanılabilecek yapıya dair bir ön sunum da şu şekilde şematize edilebilir:

Tablo 4: Kapalı Devre Dijital Hadis Usulü Algoritmasının Bileşenleri

Bu modelin temelinde kurgulanan öncelik, kapalı devre esasına dayanma gereğidir. Bununla birlikte güçlü bir dijital ekosistemi inşa edecek veri girişi sağlanmalı ve bu aşamada katmanlı nöron yapısı ile öne çıkan yapay sinir ağı panelinin geri beslemeli ve bireysel öğrenmeye açık yönü dikkate alınmalıdır. Yapay sinir ağını destekleyici unsur olsan Swarm ise kolektif etkileşimi ve sürü zekası katmanını ile güvenilir bilgi üretiminde karar alma yönüyle etki eder. Ayrıca bulanık küme teorisi, hadis usulünün temel ilkelerinde dereceli/merâtip eksenseli bir öneri sunar ki bu durum doğru ve güvenilir bilgi için asgari yeterlilik eşiğini oluşturacak parametreleri barındırabilir. Son aşamada bu üç modül kapalı devre (closed-loop) bir hibrit yapıda bütünleştirilir. YSA tarafından üretilen temsiller, sürü zeka unsurları tarafından oylanır. Bulanık mantık bu sonuçları ihtiyaca yetecek güvenli bilgi düzeyine (sıhhat skalası veya rakamsal değerler) dönüştürür. Ortaya çıkan hata sinyalleri ise geri besleme yoluyla sistemi günceller. Model, zamanla isnâd ağı, metin yapısı ve usule dair kurallar düzeyinde kendini yeniden düzenleyerek öğrenme kabiliyetini ilerletir ve bağımsız bir şekilde kendini düzenleyebilen (self-organizing) bir zekâ formu kazanır. Bütün bu süreçlerin odağında hadis uzmanı bilim insanlarının doğrudan katkı ve müdahaleleri modelin güvenlik ve kabul edilebilirlik düzeyini belirler. Tıpkı burada önerilen sürü zeka unsurları gibi kolektif bir uzman desteği, modeli sağlam inşa etmenin başat unsurudur.

Veri girişindeki objektif formasyon veya bir ekol ya da meşrep çizgisine göre model eğitimleri geliştirme çabalarındaki amaçlar, öncelikle bilginin makbuliyet derecesini ölçme çabası hakikati ile düşünülmeli, model kurguları her geçen saniye kontrolsüz yeni veri girişleri ile kendi habitatını kuran uygulamalara karşılık kapalı devre alternatif bir sistemin imkânı tartışılmalıdır.

SONUÇ

Hadis usulü, İslamî ilimler içinde bilgiye yaklaşım tarzı en belirgin olan disiplinlerdendir. Vahyin korunma sürecinde insanın güvenilirliğini merkeze alan bir epistemoloji ile şekillenmiştir. Bilginin değeri, metnin içeriğinden önce râvînin adalet ve zabt gibi nitelikleriyle doğru orantılıdır. Dolayısıyla hadis epistemolojisi, insanı dışlamayan, bilakis onu merkeze alan bir bilgi sistemidir. Bu yönüyle hadis usulü, epistemolojik anlamda sübjektif ama ilmî ölçülerle denetlenebilir bir yapıya sahiptir. Nitekim hadis ilmi, naklin salt aktarım değil, aynı zamanda bir karakter imtihanı olduğunu vurgulamaktadır. Böylece bilgi, kişi ve kimlik üzerinden meşrulaşma zemini bulmak zorundadır.

Bu insan merkezli yapının dijital ortama aktarılması, çağın en önemli entelektüel meselelerinden biridir. Yapay zekâ sistemleri, veriler arasındaki örüntüleri tanıyarak sonuç üretmeye çalışırken anlamın inşasından öte anlamın taklidine yönelir. Bu nedenle klasik hadis usulündeki müktesebata dayalı dirayet ve ilmi ahlaka riayet boyutunu doğal olarak taşıyamaz. Nitekim çalışma kapsamında ele alınan ChatGPT başta olmak üzere benzer popüler modeller, sorulara verdikleri cevaplarda metinsel bütünlüğü sağlasa da bilgiyi eleştirel süzgeçten geçiremez. Modelin söylemi, açık erişim veriye dayalıdır. Fakat verinin epistemik değerini ölçemez. Bu durum, hadis usulünün özündeki tahlil kavramıyla çelişir gözükmemektedir.

ChatGPT'nin farklı sürümlerinin (GPT-3.5, 4, 5) aynı soruya verdiği cevapların farklılaşması, yapay zekânın istikrarlı bir bilgi üretim modeline sahip olmadığını gösterir. Her sürüm, önceki versiyonu şerh eder, düzeltir ve yeniden üretir. Bu süreç, hadis ilminde tedlis veya idrâc benzeri bir durumu da andırır. Yani bilgi, kaynağından aktarılmaz; yeni sürüm, eski metni kendi algoritmik yorumu doğrultusunda dönüştürür. Böylece rivayet zincirinin tutarlılığı kaybolur. Bu yönüyle ChatGPT, bil-

giye süreklilik değil, varyasyon kazandırır. Her sürüm bir öncekini kapsayarak ilerlese de sınırı ve duracağı yeri belirsizlik onu epistemolojik olarak “klasikleşme” yetisinden uzaklaştırır.

Yapay zekânın temel sorunu insan tarafından yönlendirilmediği sürece düşünme sürecini başlatamaz. Oysa hadis usulü, sorular üzerine kurulu bir ilimdir. İlk dönem “suâlât” geleneği, bilginin hareket noktası olarak soruyu kabul etmiştir. Dolayısıyla bu haliyle yapay zekâ uygulamaları insanın yerini değil ancak işlevini kolaylaştırabilecek bir konumda durabilir.

Bununla birlikte yapay zekânın sunduğu bazı metodolojik imkânlar, hadis araştırmalarında yeni ufuklar açabilir. Metin ve isnâd çözümlemelerinde yapay sinir ağları, râvî bağlantılarını analiz edebilir. Swarm Intelligence modelleri, farklı hadis varyantlarını kolektif biçimde değerlendirerek ortalama bir güven skoruna ulaşabilir. Bulanık mantık teorisi, hadis usulündeki gâlib-i zan anlayışını sayısal biçimde modelleyebilir. Bu üç yaklaşımın birleştiği kapalı devre dijital hadis usulü modeli, sistemin kendi içinde öğrenen, hatalarını geri besleme yoluyla düzelten ve bilgi güvenilirliğini sürekli test eden bir ekosistem olabilir. Ancak dijital hadis ekosistem modelinin başarıya ulaşması, insanın dışlanmadığı bilakis onun kontrolünde gelişen sürekliliği olan bir denetim mekanizmasıyla mümkündür. Çünkü yapay zekâ algoritmalarının nihai hüküm merciine dönüşmesi, ilmin otoritesini algoritmaya devretmek anlamına gelir. Oysa hadis ilminde son söz daima adalet ve zabt sahibi insanındır. Bu bağlamda dijital hadis usulü modeli, insanla makine arasındaki iş birliğini merkeze almalıdır.

Sonuç olarak hadis usulü ile yapay zekâ arasındaki ilişki, klasik ilmin insan merkezli doğası ile dijital sistemlerin nesnel işleyişi arasında yeni bir denge arayışını zorunlu kılar. Önerdiğimiz model, bu dengeyi kurma yönünde atılmış somut bir adımı temsil eder. Kapalı devre dijital hadis usulü algoritması,

yapay sinir ağlarıyla isnâd ve metin ilişkilerini çözümler, sürü zekâsı ile kolektif doğrulama sağlar ve bulanık mantık aracılığıyla sıhhat derecelerini belirler. Ancak ChatGPT gibi açık erişimli modellerin kaynak güvenilirliği, sürüm kararlılığı ve eleştirel muhakeme eksikliği ciddi sınırlılıklar oluşturur. Bu nedenle yapay zekâ modellerinin hadis ilmine doğrudan uygulanmasından önce alan odaklı, denetlenebilir, lisanslı veri tabanları inşa edilmelidir. Ayrıca Arapça merkezli doğal dil işleme yapıları geliştirilerek rivayet metinlerinin dilsel incelikleri korunmalıdır. İnsan denetiminin sürekli olduğu, versiyon sabitliği ve hata izleme protokolleriyle desteklenen bu yapı, metodolojik güveni ve ilmi sürekliliği sağlayacak şekilde tasarlanmalıdır. Böylece hadis usulü, yapay zekâ çağında klasik ilmin ruhunu kaybetmeden dijital bir epistemik modele dönüşme imkânı kazanma fırsatı yakalayabilir.

KAYNAKÇA

- Apaydın, Mehmet. "The Feasibility of Using Artificial Intelligence in Hadith Research". *Journal of Sharia and Islamic Studies*, 40/140 (2025), 9-64. <https://doi.org/10.34120/jsis.v40i140.3479>
- Ayhan, Mehmet - Kılıç, Zülal. "Yapay Zekâ Modellerinin Hadis Tarihi Sorularına Verdiği Yanıtların Karşılaştırmalı Analizi: Chatgpt ve Gemini Örneği". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 24/3 (Aralık 2024), 137-159. <https://doi.org/10.33415/daad.1586164>
- Burhan Başarslan-Yusuf Büyükyılmaz, "Is It Possible to Engage in Dialogue with Generative AI Technologies", *Fortcoming*.
- Çakır, Furkan. "Yapay Zekâ ve Hadis". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32 (Eylül 2023), 109-131. <https://doi.org/10.35415/sirnakifd.1240725>
- Düzenli, Muhittin. "Tecrübi Bilgiden Sezgisel Bilgiye Rivâyetlerin İletini Belirlemede Sezgisel (İlham) Gücün İmkânı". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/4 (2017), 103-120.

- Erman, Uğur. "Cerh Açısından Kadın Râvîler". *Şarkiyat* 2/11 (2019), 989-1006.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1977.
- How, R. Alan. "Hermeneutics and the 'Classic' Problem in the Human Sciences". *History of the Human Sciences* 24/3 (2011), 47-63.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdrîs. *Kitâbu'l-cerh ve't-tâ'dil*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1952.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *Te'nîbü'l-Hatîb alâ mâ sâkahû fi terceme-ti Ebî Hanîfete mine'l-ekâzîb veylühû et-Terhîb binakdi'd-Te'dîb*. Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, 1990.
- Kurt, Abdurrahman. "Ricâl Edebiyatında Suâlât Türü Eserler". *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26 (2015), 145-174.
- Kurt, İsmail. "Ricâl Tenkidinde Teâruz: Râvî'nin Tevsik ve Tekzib'i Özelinde". *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 22/2 (2022), 739-758.
- Özpınar, Ömer. "Hadis İlminde Klasik Yaklaşımlar". *İslami İlimlerde Klasik ve Modern Yaklaşımlar*. 91-140. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2023.
- Sağlam, İbrahim. "Hadis Tahrîci ve Tenkidinde Yapay Zekâ Destekli Çalışmalara Yönelik Literatür Taraması". *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 45 (2025), 115-137.
- Turan, M. Nurullah. "'Klasığın Geri Dönüşü' Sorunu". *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/22 (Temmuz 2022), 390-407. <https://doi.org/10.53683/gifad.1114839>
- Yüceer, Mustafa - Çakır, Furkan. "Klasik ve Modern Dönemde Yalan Haberin Tespiti: Hadis Usûlü ve Doğrulama Platformları Özelinde Mukayeseli Bir Yaklaşım". *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2021), 171-193.